

pontját is. Lélektani módszere és szerencsés egyeztető gondolkodásmódja könnyen birtokába juttatja olyan állásfoglalásnak, amely az ellenmondó elméleteket bizonyos mértékben áthidalja.

A példaként felhozott műalkotások legtöbbje közismert és nagy része magyar. A költők és művészek sorából a sűrűbben említettek: Arany, Petőfi; Goethe, Schiller, Shakespeare; Munkácsy; Michelangelo, Raffael; Liszt, Beethoven, Wagner. A magyar esztétikus gárdából Greguss, Gyulai és Pekár nézetei kerülnek említésre, míg a gyakrabban felidézett külföldiek Volkelt, Lipps, Dessoir, Witasek, Vischer, Gross, Schopenhauer, Kant, Höffding, Fechner, Helmholtz, Wundt és Müller-Freienfels.

Sajnos nem mindenütt sikerül elérni a műben azt a kitűzött célt, hogy ne csak rendszeres legyen, hanem könnyű is és szemléletes. Az első rész ismeretelméleti alapvetése pl. sokkal gördülékenyebb és világosabb, mint az esztétikai érzelmekről szóló harmadik rész.

Nagyon kellemesen hat, hogy vizsgálódási területét a szerző a fiatalabb műfajokra is kiterjeszti, mint a hangosfilmre, a plakátművészetre, vagy a városrendezésre.

A zeneelmélet problémáinak feldolgozására Mitrovics könyvében *Schroeder Attila báró* vállalkozott elismerést érdemlő komolysággal és körültekintéssel. Fejtegetéseit ezzel az összegező mondattal zárja: »A formalizmus egyoldalúsága, másrészt immanens esztétikai alapmeggyőződésünk egyaránt arra utalnak, hogy a zenében elsősorban és kiváltkép érzelmi művészetet lássunk« (240. l.).

A külső borítólapot tervezője kitűnően gondolta el és igen finoman oldotta meg. Annál kevesebb érdemet szerzett a nyomdai kivitelezés, mert a betűk papucsosak, a képek nincsenek jól átrajzolva, sokszor pecsétesek és szürkék.

Bucsay Mihály.

Két magyar könyv Erasmusról: 1. Trencsényi-Waldapfel Imre: Erasmus és magyar barátai. Budapest, 1941. Officina-kiadás. Kis 8-r., 111 lap. — 2. **Kelényi B. Ottó: Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához.** Tanulmányok. Kiadja a Fővárosi Könyvtár. XIII.) Budapest, 1940. Nagy 8-r., 98 lap.

Rotterdami Erasmusnak, a humanizmus XV—XVI. századi legteljesebb és legzseniálisabb hívének s agitátorának jelentősége és világhíre kétségtelen. Élete és működése a tudományok fejlődése történetének egyik fontos és értékes szakasza. Benne a művelődés' s első sorban a pedagógia története a humanista embereszménye megtestesítőjét látta. Lehet, hogy az irány, melyet korszakalkotó egyénisége képvisel, a mai világ zűrzavaraiban, napjaink politikai és világnézeti harcai között elhomályosodott s valutáris értékében pillanatnyilag csökkent, de sub specie aeternitatis ez csak muló jelenség lehet, mert mégis csak vannak örök szellemi értékek, melyekhez a nemzeti gondolat kellő értékelése mellett is előbb-utóbb visszatér az emberiség, ha fölveszi ismét a higgadt, nyugodt fejlődés vonalát. Rosszul cseng ma

az a szellemi valuta, melyről a nevelés fejlődésének klasszikus magyar történetírója, Fináczy Ernő Erasmus jellemzésében így nyilatkozik: »Erasmus maga volt az egyetemesség. Hazája az egész világ; nyelve, melyen gondolkodott, beszélt és írt, az egész világot összekötő latin; eszményei egyetemesen emberiek (ami népies és nemzeti; hidegen hagyta); a nevelés, mely szeme előtt lebeg, világi és nyilvános; a műveltség, melyet értékkel, társas és nemzetközi. Minden ellenszenves neki, ami a keresztény társadalom megbontására vezet.«¹ S mégis örvendenie kell a tudomány elfogulatlan emberének, ha a — sajnos — kissé szegényes magyar Erasmus-irodalomnak egyszerre két derék műben kiváló gyarapodását tapasztalja. Mert ezeken az itt szemügyre veendő új Erasmus-dolgozatokon túl, Erasmus két művének fordításán, Péter János néhány régebbi értekezésén és Fináczy Ernő nagy művének idézett fejezetén, Fraknoi Vilmos, Wenczel Gusztáv, Abel Jenő, Kollányi Ferenc, Thienemann Tivadar, Kerecsényi Dezső, Fogel József, Halász Gábor, Mátrai László, Kardos Tibor s még néhány más tudós kisebb-nagyobb dolgozatain kívül, pedagógiai és művelődési nagy hatása ellenére is, illetőleg éppen ehhez mérten voltaképpen keveset foglalkozott a magyar tudomány a nagy humanista alakjával és működésével, monografikus teljes feldolgozása pedig egészen hiányzik.

Érdeklődéssel olvassuk azért az előttünk levő két Erasmus-könyvet, mint újabb jeles adalékokat a tárgyhoz.

1. *Trencsényi-Waldapfel Imre*, egy derék emlékü, lelkes pedagógus apának méltó fia, a könyve függelékében catalogue raisonné-ban felsorolt hazai Erasmus-irodalom teljes ismeretével, *Erasmus és magyar barátai* címmel egy külsőleg is igen szép, művészi illusztrációival is értékes könyvben foglalkozik a nagy humanista magyarországi hatásával. Szerzőnk könyvének föltétlenül mentő akció a tendenciája, mikor az ellen a felfogás ellen küzd, mely szerint újabb történetírásunk szemléletében Erasmus hatása Mohács előzményeként a hanyatlás szimptomái közé tartozik vagy éppen szellemi előkészítője a nemzeti katasztrófának. Erasmus »fölnyenes szkepszisét«, »fáradt pesszimizmusát«, »felelőtlen szellemességét«, mai kifejezéssel élve destruktív, defetista szellemet fedezni fel tanítványaiban, szinte közhellyé lett az újabb tudományban. Ezzel szemben kívánja szerzőnk fölvetni a kérdést, s nem is akarja elsikkadni engedni, vajjon Erasmus a maga széleskörű publicisztikai tevékenysége során milyen álláspontot foglalt el Mohács Magyarországával szemben s vajjon általában jellemzi-e Erasmus magyar követőit valami közös törekvés, s ha ez a törekvés nem romboló ösztön, hanem építő szándék volt, föllelhetők-e nyomai a magyarság történeti arculatán, s ha mit nem sikerült megvalósítaniok, őket és nagy mesterüket terheli-e érte a felelőség?

Ezekre a kérdésekre keresi a feleletet szerzőnk széleskörű politikai-, és művelődéstörténeti erudícióval írt könyvében. Megállapítja, hogy a magyar Erasmus-kutatás legnagyobb mulasztása kétségkívül az volt, hogy

¹ Fináczy Ernő: A renaissancekori nevelés története (Budapest, 1919) 205. lap. 9*

Erasmus publicisztikai munkásságát úgyszólván teljesen figyelmen kívül hagyta. Pedig ez kezdettől fogva magyar érdekeket szolgált. Sok éven át, egyre jobban magára maradva, ő izgatott a legkövetkezetesebben az európai egység mellett, olyan összefogás érdekében, mely akkor már feltétele lett volna épen Keletközépeurópa töröktől legkövetlenebbül veszélyeztetett pontjai, Magyarország és Lengyelország megmentésének.

E kérdés taglalása szerzőnk könyve első fejezetében épen úgy beletartozik Erasmus embernevelő, humanista egyéniségének jellemzésébe, mint a kis mű további fejezetei, melyekben voltaképeni főtémáját Erasmus szellemi körének egyrészt: magyar barátait tárgyalja. Sorra veszi őket. Elsőnek a medgyesi születésű Piso Jakab erdélyi humanistát, II. Lajos király magyar nevelőjét, ki épen Erasmus barátságának köszönhetette, hogy már régen abbahagyott irodalmi tevékenységét Erasmus ösztönzése folytán újra megkezdte. Piso nevelői tevékenységének erasmusi szelleméről e kapcsolatban rendkívül érdekes képet rajzol szerzőnk, miközben Erasmusnak a fejedelmi nevelésről eredetileg V. Károly számára írt kézikönyvét, az *Institutio principis Christiani*-t pompásan jellemzi.

A továbbiakban azután a többi magyarországi erasmistát tárgyalja: a sziléziai származású Ursinus Veliust, a budai és prágai Jagello-udvar humanizmusának egyik legtevékenyebb képviselőjét, ki az érintkezést Boroszló magyar püspöke, Thurzó János és Erasmus közt közvetítette; a dalmata eredetű Tranquillus Andronicus Partheniust a Mohács utáni magyar diplomácia egyik kalandos sorsú szereplőjét; Balbi Jeromost, a Jagello-udvar szolgálatában álló olasz vándorhumanistát és költőt, ki az 1521-iki wormsi gyűlésen Verbőczy Istvánnal együtt Magyarország követe volt; Maximilianus Transylvanus humanista diplomatát; Kassai Antal fiatal magyar orvost, ki Krakkóban Lengyelország legelőkelőbb köreiből jutva érintkezésbe, két hazájában egyszerre terjesztette Erasmus tiszteletét; Henckel Jánost, Mária királyné gyóntatóját, és több más kisebb egyéniséget is. Mohács közvetlen előzményeiben még három magyar erasmista szerepét érinti szerzőnk. Mind a három Erasmus politikai erkölcsstanán nevelt felelősségtudattal iparkodott a katasztrófát feltartóztatni, de a történelem szellemellenes erőivel szemben mindháromnak hangja gyöngének bizonyult: Brodarics István, Nádasdy Tamás és Thurzó Elek e humanista férfiak, kiknek neve szoros kapcsolatban áll hazánk politikai, diplomáciai s részben irodalomtörténetével is. Végül a fiatal Perényi Ferencről szól szerzőnk, Perényi Imre nádor fiáról, ki 20 éves volt, mikor Mohácsnál elesett s ki, mint szépreményű ifjú, már igen korán Erasmus könyveinek, többek között a *Balgaság dicséreté*-nek buzgó olvasója volt. Erasmus mind e magyar követőinek és barátainak munkásságát és jelentőségét egy-egy kis essay-számba menő rövid tanulmányban fejtegeti szerzőnk, az egész kor képébe helyezve be őket úgy, hogy a tárgyalásból Erasmus szelleme, magasabb értelemben vett nevelői egyénisége plasztikusan alakul ki lelki szemünk előtt. Bár maga Erasmus élete végéhez közeledve, keserű pesszimizmusában élete eredménytelenségéről van meggyőződve, szerzőnk könyvének fejtegetései nyomán végül mégis diadallal lát-

jük felemelkedni emléket az emberi szellem történetében, mert mikor Mohács napjai táján minél szélesebb területre szorulnak a magyarság politikai életének a lehetőségei, annál intenzívebben érvényesülnek az erasmusi eszmecsírák a szellem halhatatlan Magyarországaiban.

A humanitas Erasmiana azonban nemcsak irodalmat teremt, hanem életet is alakít, mikor épen »az erkölcs nemberséges voltát« tanító *Civilitas Morum* iskolai átdolgozásának magyar fordítása három kiadást is ér a XVI. század utolsó évtizedeiben. Magyarországon, Európa végvárában így civilizálja Erasmus az erkölcsöket, a magyar várakban és udvarházakban az erasmista udvariasság hódít tért előbeszédben és írásban. A rákövetkező XVII. században Erasmus már a szellem szabadságának szinte legendás képviselőjéül számított s e kor világjáró magyar diákjai előtt Erasmus hazája mutatta fel az eszményi műveltségi színvonalat. S ebben van a nagy humanista pedagógiai szemlének diadala, mit szerzünk könyvből végső tanulságként kiolvashatunk.

Trencsényi-Waldapfel Imre könyvét a magyar Erasmus-irodalom kiváló nyereségének tartjuk.

2. *Kelényi B. Ottó* könyve a második Erasmus-tanulmány, mely újabb vizsgálódások eredményéül jelent meg 1940-ben és pedig a Fővárosi Könyvtár tudományos kiadványai között. E nagyérdekű, terjedelemben is tekintélyes tanulmány Erasmusnak egyik, hatásában különösen nevezetes munkájához, az *Adagia*-hoz, a nagy humanista közmondásgyűjteményéhez, humanista műveltségéből és tapasztalataiból fakadó életbölcseletének e foglalatához kapcsolódik. Az *Adagia* 1508. évi velencei kiadásának egy példánya, mely 1515-ben egy magyarországi Erasmus-olvasónak, Pelei Tamásnak volt tulajdona, szerencsés vétel útján a Fővárosi Könyvtár birtokába került. Ott ismerte meg könyvünk szerzője ezt az *Adagia*-példányt, mely számos helyén részint önálló, de leginkább az *Adagia* szövegéhez kapcsolódó kézirati bejegyzéseket, ú. n. glosszákat tartalmaz. Ezek a tőle magától származó jegyzetek Pelei János életének fizikai körülményeiről, társadalmi és szellemi vonatkozásairól, gyulafehérvári környezetéről, széleskörű ismerettségéről, itt-ott az általános magyarországi viszonyokról, leginkább azonban műveltségéről nyújtanak jórészt személyes ízü, de nagyon jellemző adatokat. Főként azt árulják el, hogy Pelei Tamás Erasmusnak szellemi köréhez, tehát voltaképpen szinte Erasmus magyar barátai közé tartozott. Egyik budai útjáról még Mohács előtt az *Adagia*-t viszi haza magával Nagyváradra s odahaza egész zavaros életét az antik életbölcsetség Erasmustól kodifikált szempontjai szerint próbálja rendezni, *Adagia*-példányának margóján egy-egy latin közmondást a saját tapasztalataival igazolgatva, s bizonyítva azt a tételt, melyet a föntiekben ismertetett másik új Erasmus-könyv is megállapít, hogy a humanitas Erasmiana életet is alakít. E jegyzetek — úgymond szerzünk, — nem irodalmi formában vannak megőrkítve, hanem — a humanizmus idejében szokatlan közvetlenséggel — az emberi lélek csapongását mutatják be magyar földön a XVI. század második és harmadik évtizedében és nyomukban változatos zűrzavarban áll előttünk a kor gondolkodásának színeképe.

A jegyzetek értékét emeli az a körülmény, hogy írójuk a középkorból a humanizmusba átívelő korszak tipikus átmeneti emberét mutatja be, akinek bölcsője még Mátyás király idejében ringott; serdülő éveire a hanyatló középkor nyomta bélyegét, férfikorára és öregségére pedig az erasmusi humanizmus hitvallójává alakult át.

Ezekre a megállapításokra, mint előzményekre építi föl Kelényi B. Ottó nagy tanulmányának tulajdonképeni tartalmát és gondolatmenetét, melynek lényegét az erasmusi humanizmus tartalmi jelentőségének, az Adagia létrejöttének és hatásának, az Erasmus-hívők magyar táborának, a budai királyi kancellária műveltségformáló országos jelentőségének és végül a gyulafehérvári humanizmus szellemi arculatának felvázolása adja, mintegy háttérül Pelei Tamás személyének és közléseinek megismeréséhez. E fejezetek közül olvasóink érdeklődésének szempontjából főleg az Adagia-ról szóló részletek és a gyulafehérvári humanizmus szellemi arculatának rajza értékesek s nyújtanak neveléstörténeti tanulságokat. Az Adagia-ról szóló II. fejezet a legteljesebb magyar tanulmány e tárgyról, az *Erasmus követői* c. III. fejezet részben Trencsényi-Waldapfel imént ismertetett könyvének témáját dolgozza föl, habár nem ugyanazokból a szempontokból. — II. Ulászló aralkodásának utolsó évében, 1515-ben — igaz, nem első ízben — Budára érkezett Pelei Tamás, akkor már a gyulafehérvári ősi káptalan egyik kanonokja s e tartózkodása idején szorosabb kapcsolatot talált az udvarban fölvirágzott humanizmussal. Az idevágó adatokat feldolgozva egészen novum az Erasmus-irodalomban Pelei Tamás és a budai humanisták kapcsolatának a IV. fejezetbe foglalt rajza, mely azonban — úgy látszik — igen sok történelmi konjekturát is fölhasznál a rajzolt művelődési kép teljesebbé tételére. Nem tudjuk, Pelei meddig tartózkodott ezúttal Budán, de kétségtelenül gazdag tapasztalatokkal és könyvekkel felszerelve tért vissza Gyulafehérvárra, magával vivén a magyar életet akkor már egészen átható, szinte átképző erasmusi szellemet. Gyulafehérvári otthonába magával vitte Erasmus Adagia-ját is, épen azt a becses példányt, mely ma a Fővárosi Könyvtár birtokában van. Magával vitte, hogy e mű egész hátralévő életére társa, vigasztalója, tanácsadója legyen s — tudtán kívül — majdan, négy század múlva értékes forrásává váljék az erasmusi humanizmus magyarországi történetének. Pelei életének ezt a szakaszát dolgozza föl szerzőnk tanulmánya V. fejezetében. A tanulmány VI. és utolsó, egyben legterjedelmesebb fejezete végül az egész dolgozat alapjául szolgáló glosszákat magukat vagyis szövegüket ismerteti teljes részletességgel. Bemutatja ismertetése során, mit mond Pelei Erasmus-ról, mit mond önmagáról, környezetéről és ismerőseiről, az egyházi és társadalmi viszonyokról. Külön ismerteti Pelei irodalmi glosszáit, ezek során azt a nevelési és képzési ideált, mely hazai iskoláinkban uralkodott s mely nagyjában Pelei szellemi fejlődésének is kiinduló pontja lehetett. E különösen becses, neveléstörténeti érdekű részlet után befejezésül Peleinek magyar nyelvű glosszáit is ismerteti szerzőnk, melyek a többi, nagyszámú, latinul írott glosszák között — bár szűkösen elszórva — előfordulnak.

Szerzőnk műve végszavában eredményül körülbelül ugyanarra a megállapításra jut, melyből — mint kifejtettük — Trencsényi-Waldapfel tanulmánya

kiindult — s ebben rejlik a pedagógiai szempontból való megnyugvás forrása, — hogy ha az újabb, a mai világnézeti és politikai harcok közepette divatos, vagy mondjuk korszerű felfogás szerint az erasmusi szellemű magyar humanizmus korszaka volt is a sok romlásnak, sőt Mohácsnak előidéző oka, ezzel szemben mégis a humanizmus szelleme elevenítette meg a nemzet számára a legnagyobb magyar egyéniségnek, Mátyás királynak nemzetnevelő hagyományát annak a tudatnak kialakításával széles társadalmi rétegek fantáziájában, hogy Mátyás halála mintegy Mohács kezdetét jelöli és kettéosztja a magyar történelmet.

Kelényi B. Ottó könyve, bár novumként és főtárgyul csak a nagy európai humanista egy eddig ismeretlen szerény követőjének élet- és jellemrajzát adja, tulajdonképen mégis a magyar Erasmus-irodalom értékes gyarapodását jelenti.

Mindkét jeles munkát melegen ajánljuk a hazai neveléstörténet és a magyar humanizmus története iránt érdeklődő olvasóink figyelmébe.

Gyulai Agósa

Révay József: Ókori író — mai olvasó. (Parthenon. A klasszikus műveltség barátainak egyesülete.) 1942. Franklin-Társulat. 8-r., 96 l.

Mondanak-e még valamit az ókori írók harmadfélezer év messzeségéből a *mi korunknak* is? Erre a kérdésre igyekszik megfelelni Révay József kis műve. Bevezeti a mai olvasót az ókori irodalom kroisosi kincseskamrájába s útbá igazítja, hogy mit válasszon, mihez nyúljon. A szerző Seneca leveleinek közvetlen hangját igyekszik követni. Megtartotta Senecának azt a szokását is, hogy minden levelét egy-egy értékes, mélyértelmű és tetszetős idézettel zárja.

Halhatatlan-e az ókor? Az bizonyos, ha nem is csupa remekművet alkottak az ókoriak, mégis ők alkottak először remekműveket. S ami a fő, örökké időszerűek ezek. A humanitás elmúlhatatlan eszménye ragyogja be az ókor alkotásait.

Az ókori történetírás és politikai irodalom, retorika és filozófia, költészet és tudomány területeit mind végigjártatja a mai olvasóval a szerző, söt elvezeti az ókori hétköznapi világába s a szociális életproblémák vajudásai közé is. És mindenütt megmutatja az örök tükröt, amelyben minden kor felfedezheti a maga arcát.

Ha pl. az ókor történetírását nézzük, meglepetve látjuk, hogy ez már évezredek előtt is a kollektív tudat s a nacionalizmus szempontjaival világított be a népek életébe. De megtaláljuk a gazdasági tényezők történelemalakító erejének s a birodalmi gondolatnak hangsúlyozását is. S mily tanulságos vizsgálat alá venni a politikai életet is, mely az ókori embernek annyira életeleme és életformája volt. És nézni ebben a szónok szerepét, aki az ókor felfogása szerint a legnagyobb varázsló; szavának erkölcsi erejével népek, országok sorsát dönti el. Azt is meg kell látnunk, hogy a szociális kérdés már az ókorban is az emberiség legvéresebb, gyógyíthatatlan nyavalyája. S az ókori ember hétköznapi élete sem volt kevésbé